

Qualitate Qua: Aansprakelijkheid en de accountant

Drs. L.A.G.M. van Lent en Drs. R.C.W. Eken

1 Inleiding¹

In een opstel uit 1971, handelend over de rechtsvorm van het accountantskantoor, stelt Burggraaff (1971, p. 99) 'Aansprakelijkheid ... behoort niet tot de essentiële kenmerken van het accountantsberoep'. Dit artikel handelt over de vraag of op basis van de huidige inzichten van de economische theorie, de stelling van Burggraaff nog immer kan worden onderschreven. Deze vraag is niet alleen relevant met het oog op het steeds maar stijgende aantal juridische procedures dat wordt gevoerd tegen accountants in zowel binnen- als buitenland (zie bijvoorbeeld Langendijk, 1994, p. 93-155), maar ook gezien de in beroepskring steeds weer opkomende vraag naar mogelijke beperking van de aansprakelijkheid (Nods, 1992; Veger, 1989). Onlangs is door de grote accountantskantoren het initiatief genomen leveringsvoorwaarden op te stellen voor de door hen te verrichten werkzaamheden. Onderdeel van deze leveringsvoorwaarden zou kunnen zijn, het beperken van de contractuele aansprakelijkheid, dat wil zeggen de beperking van de aansprakelijkheid voor de schade die de opdrachtgever lijdt door wanprestatie van de registeraccountant (BW 6:74)(Heijnen, 1994). Een andere mogelijke aansprakelijkheidsgrond vloeit voort uit de wettelijke aansprakelijkheid tegenover derden (BW 6:3). Onlangs stelde Bindenga, de bestuursvoorzitter van Moret, Ernst & Young, op de NIVRA-ledenvergadering voor, te lobbyen voor een wettelijke beperking van de aansprakelijkheid (De Accountant, 1995), hetgeen mogelijk is op grond van artikel 6:110 BW. Relevant is de vraag naar de economische gevolgen van de aansprakelijkheidsbeperking. Ook de vraag naar de reden waarom niet eerder stappen zijn ondernomen om

de aansprakelijkheid te beperken is van belang, gezien de reeds een tiental jaren heersende bezorgdheid over dit onderwerp in de beroepskring. Dit artikel is met name gericht op de economische gevolgen van het beperken van de aansprakelijkheid, in tegenstelling tot een even waardevolle juridische of ethische benadering. Tevens houdt dit in dat in de analyse wordt afgezien van de wettelijke controleplicht en eventuele voorschriften van de beroepsorganisatie.²

In het navolgende zetten wij uiteen, welke determinanten de economische theorie identificeert voor de vraag naar accountantsdiensten. Onderscheiden worden determinanten die voortvloeien uit de agency-theorie (Wallace, 1987). De agency-theorie blijkt belangrijke consequenties te hebben voor de vraag hoe om te gaan met aansprakelijkheid in het licht van de functie van accountantsdiensten (DeJong en Smith, 1984). Centraal staat daarbij het begrip 'risico'. Zo is het risico dat gebruikers van financiële verslagen ondervinden omtrent de getrouwheid van de weergegeven informatie van belang. Zoals aannemelijk zal worden gemaakt is tevens van belang de mate waarin een accountant risico draagt ten aanzien van zijn vermogen in geval van onvoldoende zorgvuldig professioneel handelen.

Beide auteurs zijn verbonden aan de sectie Kosten, Waarde en Winst van de Katholieke Universiteit Brabant. Drs. L.A.G.M. van Lent is tevens verbonden aan de CentER Accounting Research Group van dezelfde instelling. Drs. R.C.W. Eken is verbonden aan de sectie Kosten, Waarde en Winst van deze instelling. Tevens is hij als Ph. D. student werkzaam bij het Maastricht Accounting and Auditing Research Center van de Rijksuniversiteit Limburg.

Dit artikel is verder als volgt ingedeeld. In paragraaf twee wordt beknopt de economische theorie ingeleid die determinanten van de vraag naar accountantsdiensten identificeert. Met name is daarbij aandacht voor de vraag hoe deze determinanten worden beïnvloed door (de beperking van de) aansprakelijkheid. Op deze wijze kunnen voorspellingen worden gegenereerd omtrent gevolgen van aansprakelijkheidsbeperking voor de markt van accountantsdiensten. Paragraaf drie is gewijd aan de resultaten van recent experimenteel economisch onderzoek, die de voorspellingen uit paragraaf twee onderbouwen. Paragraaf vier ten slotte, bevat de samenvatting en belangrijkste conclusies van het betoog.

2 Aansprakelijkheid en de vraag naar accountantsdiensten

In deze paragraaf worden de determinanten uit de economische theorie, die te zamen een verklaring kunnen vormen voor de vraag naar accountantsdiensten besproken. De nadruk ligt daarbij telkens op de implicaties van de theorie voor de aansprakelijkheid en de beperking daarvan. Allereerst komt in algemene termen het agency-model aan de orde (2.1), vervolgens wordt een modaliteit van dit model besproken waarin de vraag naar accounting informatie wordt gegenereerd (2.2). Paragraaf 2.3 ten slotte, behandelt de determinanten van de vraag naar accountantsdiensten.

2.1 Het agency-model

In economische organisatietheorieën wordt de onderneming wel voorgesteld als een netwerk van contracten (Jensen en Meckling, 1976). Deze contracten vormen vaak de weerslag van principaal-agent-relaties, waarbij de principaal de agent in dienst neemt om hem een opdracht te laten uitvoeren. In de regel wordt verondersteld dat de risico-neutrale principaal de vermogensverschaffer is en de agent, die afkerig is van arbeid en risico, arbeid aanbiedt. Het probleem van de principaal betreft nu de agent ertoe te bewegen activiteiten te ontplooiën, die de principaal gewenst acht. Daartoe kiest de principaal de regels van de contractuele relatie zodanig dat de agent prikkels ondervindt de doelstellingen van de principaal optimaal na te streven. De gedachte is dat, om welke reden dan ook, uitvoering van het contract waarde creëert. Het probleem van de principaal wordt met name

interessant indien de relatie tussen principaal en agent gekenmerkt wordt door verschil in informatie.

Zo wordt gesproken over een *verborgen-beslissingsprobleem*, indien beide partijen evenveel informatie ter beschikking hebben bij het opstellen van het contract, maar de beslissing die de agent neemt na het vaststellen van het contract omtrent de te verrichten inspanning, voor de principaal niet direct waarneembaar is (Watts en Zimmerman, 1986; Arrow, 1985). Deze situatie wordt ook wel aangeduid met 'ex post informatie-asymmetrie' (Beaver, 1989). In dit kader is het begrip 'moral hazard' van belang. Moral hazard is een vorm van opportunistisch handelen dat plaats kan vinden omdat de in het contract afgesproken handelingen niet door de tegenpartij kunnen worden geobserveerd. De mogelijkheid staat derhalve open om het eigen belang na te streven ten koste van de ander en in tegenspraak met het contractueel gestipuleerde. Het moral hazard-begrip is afkomstig uit het verzekeringswezen waar het gebruikt wordt om de neiging aan te geven van verzekerden om hun gedrag te veranderen zodanig dat hoge claims voor de verzekeringsmaatschappij resulteren. Ter illustratie: de idee luidt dus dat verzekerde automobilisten roekelozer rijden dan onverzekerde. Deze tendens in het menselijk gedrag strekt zich uit over vele aspecten van het dagelijks leven (zie ook: Milgrom en Roberts, 1992, p. 166 e.v.).

Indien de rol van de markten in beschouwing wordt genomen, doet zich nog een additioneel probleem voor. In zo'n geval heeft een vermogensverschaffer, of belegger, de keuze uit verschillende beleggingsobjecten. Dergelijke beleggingsobjecten kennen in beginsel een uiteenlopende kwaliteit, dat wil zeggen ze verschillen in verwacht rendement en risico. Zonder adequate informatie over deze kwaliteit, is het niet mogelijk onderscheid te maken tussen de beleggingsobjecten. We spreken hier over een *verborgen-karakteristiekenprobleem* (adverse selection) (Akerlof, 1970). Ondanks de veronderstelling dat de belegger (principaal) kennis heeft omtrent de verdeling van kwalitatief goede en slechte beleggingsobjecten in de markt, zal hij bij zijn keuze niet zonder meer de exacte kwaliteit van een specifiek beleggingsobject kunnen vaststellen. Geconstateerd kan derhalve worden, dat reeds bij het opstellen van het contract verschil is in informatie. Vandaar dat ook wordt gesproken over 'ex ante informatie-

asymmetrie'. Omdat de principaal niet vóór het afsluiten van het contract de contractuele voorwaarden kan afstemmen op de kwaliteit van het beleggingsobject, zal de principaal ervan uitgaan dat de aangeboden kwaliteit een gemiddelde is. De kansverdeling is de principaal immers bekend. Dit nu leidt echter tot aanbodproblemen. Er is namelijk geen enkel belang een kwalitatief goed beleggingsobject aan te bieden indien de beloning daarvoor slechts gemiddeld is. Deze beleggingsobjecten worden dan ook aan de markt onttrokken. Dit is niet efficiënt, aangezien de veronderstelling luidt dat in beginsel waarde wordt gecreëerd indien de contracten tussen principaal (vermogensverschaffer) en agent worden uitgevoerd. Indien het echter mogelijk is de vermogensverschaffer op niet-imiteerbare wijze te overtuigen van de gunstige karakteristiek van een bepaald object, dan zal het tot wederzijds voordeel strekkende contract alsnog doorgang kunnen vinden (Watts en Zimmerman, 1986; Arrow, 1985).

In de veronderstelling van rationeel handelen door actoren, berusten de maatregelen en de kosten van het overtuigen dat de agent van goede kwaliteit is en optimale acties zal ondernemen vanuit het oogpunt van de principaal, exclusief bij de agent (Jensen en Meckling, 1976).

2.2 Naar een oplossing voor moral hazard en adverse selection

Rapporten gebaseerd op accounting informatie blijken nu een instrument te zijn waarmee zowel moral hazard- als adverse selection- problemen kunnen worden gemitigeerd (Hendriksen en Van Breda, 1992; Bromwich, 1992; Watts en Zimmerman, 1986). Teneinde rapporten met accounting informatie te kunnen modelleren vanuit een agency-perspectief, wordt veelal verondersteld dat de principaal niet alleen de activiteiten van de agent niet goed kan observeren en het eindresultaat onvoldoende eenduidig is vast te stellen, maar tevens dat de principaal ex ante geen onderscheid kan maken tussen de aangeboden beleggingsobjecten. Rapportage houdt dan in dat het informatie-systeem het werkelijke eindresultaat transformeert. De agent geeft dus niet rechtstreeks het werkelijke eindresultaat weer, maar een signaal met behulp van het financial accounting-systeem, dat imperfect correleert met de werkelijke uitkomst. Daarnaast wordt verondersteld dat in het accounting rapport informatie is weergegeven

omtrent de activiteiten van de agent (Gjesdal, 1981; Butterworth et al., 1984; Bromwich, 1992). Hiermee vervult financial accounting-informatie twee onderscheiden functies: stewardship (rent-meesterschap) en decision usefulness (beslissings-ondersteuning). Overigens kan in de praktijk uit financial accounting-informatie slechts indirect iets over het activiteitsniveau van de agent worden afgeleid, aangezien niet zonder meer duidelijk is welke invloed de externe omgeving heeft gespeeld.

In de functie van stewardship staat centraal het mitigeren van de ex post informatie-asymmetrie tussen principaal en agent. De agent geeft namelijk met behulp van zijn accounting-rapport een signaal over de inspanning die hij heeft geleverd en het daaruit volgende eindresultaat. De principaal kan dan vervolgens beoordelen of aan de termen van het contract is voldaan en de beloning volgens contractuele regels uitbetalen.

In de functie van decision usefulness wordt onder meer verwezen naar de ex ante informatie-asymmetrie tussen beide partijen. Het idee is namelijk dat accounting-rapporten een bron van informatie kunnen vormen voor keuzeproblemen. Deze rapporten geven namelijk informatie over de aard van de betrokken beleggingsobjecten. Ter illustratie kan het probleem van een belegger gelden die een onderneming zoekt met een gunstig risico/rendement-profiel. Accounting-informatie kan een signaal vormen voor het ondernemingsbeleid in de toekomst, gebaseerd op de resultaten uit voorbije jaren. Het wordt nu voor de belegger met behulp van accounting-rapporten mogelijk, onderscheid aan te brengen tussen ondernemingen.

Accounting-rapporten helpen dus de adverse selection en moral hazard-problemen in principaal-agent-relaties te mitigeren. Echter de rol van accounting-informatie die door de agent wordt geleverd zal niet groot zijn, indien er geen prikkel is voor het getrouwheidsgehalte van zijn berichtgeving. De belangen van principaal en agent zijn immers tegenstrijdig: de agent heeft belang bij het veinzen van een zo gunstig mogelijk beeld. Het rapport kan geloofwaardigheid verkrijgen door bijvoorbeeld een onafhankelijke derde een oordeel te laten uitspreken over het rapport. De rapportage door deze derde, de auditor of onafhankelijke accountant, vormt een extra signaal omtrent de prestaties van de agent. Vandaar dat agency-modellen die toegepast worden in financial accounting, veelal veronderstellen dat de contract-

regels met betrekking tot de beloning van de agent niet alleen een functie zijn van de rapportage van de agent, maar tevens van het oordeel dat de accountant over deze rapportage uitspreekt. Meer in lijn met het adverse selection-probleem is de gedachte dat de accountant een signaal verschaft omtrent de getrouwheid van de gerapporteerde gegevens door de agent, zodat het mogelijk wordt de werkelijke kwaliteit van de agent of het beleggingsobject te doorgronden. Deze laatste interpretatie zal de beroepsgroep wellicht meer aanspreken, omdat hier een betere aansluiting wordt gezocht bij de alledaagse accountantspraktijk. In de literatuur worden beide modelleringen toegepast (DeJong en Smith, 1984; Butterworth et al., 1984).

2.3 De vraag naar accountantsdiensten

Eerst nu raken we de kern van ons probleemgebied, namelijk de determinanten van de vraag naar accountantsdiensten. De agency-theorie geeft aan dat accountants kunnen dienen om het geloofwaardigheidsprobleem van accounting-rapporten van agenten te mitigeren. Daarbij staat de onafhankelijkheid van accountants centraal. Onafhankelijkheid van accountants kan daarbij worden gedefinieerd als de waarschijnlijkheid dat deze een geconstateerde contractbreuk rapporteren (Watts en Zimmerman, 1986).

De relatie tussen onafhankelijke accountant en ondernemingsleiding als opdrachtgever kan eveneens in een principaal-agent-perspectief worden geplaatst. Er is a priori geen reden, aan te nemen dat de accountant in zijn rol als agent een ander gedrag zal vertonen dan anderen die een agentschapsrol vervullen. Gesteld wordt derhalve dat de accountant streeft naar een zo groot mogelijke beloning tegen minimale inspanning. Het ligt voor de hand dat de mate van inspanning van de accountant, naast zijn deskundigheid, de kwaliteit van zijn controlewerkzaamheden mede bepaalt (Dye, 1993). Aangezien de accountant wordt verondersteld zijn inspanningen te willen minimaliseren, heerst er onzekerheid over de kwaliteit van de accountantsdiensten. Tenzij de accountant een signaal kan geven omtrent de kwaliteit van zijn diensten, zal geen enkele opdrachtgever voldoende vertrouwen hebben om een contract aan te gaan met de accountant. Met andere woorden de karakteristieken van de accountants zijn onbekend, we worden geconfronteerd met adverse

selection. Aangezien het onmogelijk is te onderscheiden op de kwaliteit van geleverde diensten, zullen de contracten die accountants worden aangeboden uitgaan van een gemiddelde kwaliteit en een daaraan gekoppeld beloningsniveau. Aangezien de accountants met een goede kwaliteit van diensten niet voldoende gecompenseerd worden door deze gemiddelde beloning, zullen alleen accountants van 'minder allooi' hun diensten aanbieden. Echter een accountant die slecht werk levert, wekt geen geloofwaardigheid omtrent de getrouwheid van de berichtgeving door de ondernemingsleiding. Er is, met andere woorden, in zo'n situatie geen enkele reden een accountant aan te stellen. Om de vraag naar accountantsdiensten vanuit de agency-theorie te verklaren dient er dus een uitweg uit het adverse selection-probleem te worden gevonden. Twee wegen lijken, zowel in theorie als praktijk, veel te worden gebruikt: de aansprakelijkheid en de 'reputatie'.

Stel het juridische systeem in enig land maakt het mogelijk accountants aansprakelijk te stellen voor het verwijtbaar ten onrechte verstrekken van een goedkeurende verklaring. Het lijkt redelijk te veronderstellen dat de frequentie waarin door de accountant terecht wordt verklaard dat een bepaald beeld in de berichtgeving getrouw is, hoger is naarmate de kwaliteit van zijn controlewerkzaamheden toeneemt. Indien de door de rechter toegekende schadevergoedingen voldoende hoog zijn, heeft een accountant die lage kwaliteit werkzaamheden levert, geen enkel voordeel te veinzen dat hij een hoge kwaliteit heeft. De opbrengst van de hogere beloning door het veinzen van goede kwaliteit wordt namelijk tenietgedaan door de verwachte waarde van de te betalen schadevergoedingen. Een 'beunhaas' zal immers vaker een onjuiste verklaring afgeven en daarover verantwoording af dienen te leggen voor de rechter, dan een goede accountant. Dit argument geeft aanleiding tot de conclusie dat indien accountants een voldoende hoge aansprakelijkheid aanvaarden, zij geloofwaardigheid verlenen aan hun werkzaamheden, waardoor zij zich onderscheiden van beunhazen. In zulk geval zal de aansprakelijkheidsaanvaarding moeten worden gesignaleerd bijvoorbeeld door een gecontroleerde vermogensopstelling te publiceren. De geloofwaardigheid van een dergelijk signaal wordt ondersteund door feitelijke betalingen van schikkingen of toegekende claims. Deze uitbetalingen

zijn alleen relevant indien ze voldoende substantieel zijn, dat is geen triviale omvang hebben in relatie tot de draagkracht van de accountant. Met andere woorden, de functie van aansprakelijkheid is, in deze analyse, vooral het bieden van een mogelijkheid, accountantsdiensten te onderscheiden naar aangeboden kwaliteit. Een dergelijk onderscheid is nodig voor het voortbestaan van de markt voor accountantsdiensten. Hoewel er vanzelfsprekend vanwege wettelijke bepalingen een zeker minimum aan vraag naar accountantsdiensten blijft bestaan. In voornoemde zin dient een schikking van ruim 14 miljoen gulden zoals Coopers & Lybrand die trof in de zaak Van Oord (Nods, 1992) geïnterpreteerd te worden als een teken van kwaliteit. Weinig ondernemingen zijn immers in staat dergelijke claims te betalen. Dat betekent dat Coopers & Lybrand verwacht zelden dusdanige fouten te maken, dat het uitbetalen van een groot bedrag noodzakelijk is. Met andere woorden: Coopers & Lybrand geeft een geloofwaardig signaal af omtrent de kwaliteit van hun diensten. Hierbij is verondersteld dat alle accountantskantoren in relatief gelijke mate getroffen worden door schadeclaims en dat de markt informatie ter beschikking heeft over de betaalde claims en getroffen schikkingen.

Daarentegen is het natuurlijk zeer wel mogelijk, dat veelvuldige aansprakelijkheidsprocedures het aanzien van een bepaald kantoor doen dalen en dat vraagtekens worden gezet bij de kwaliteit van diensten (zie het reputatiemechanisme).³ Het is een empirisch vraagstuk welk effect zal overheersen. De overtuiging heerst in de populaire pers en de beroepsgroep dat aansprakelijkheidsprocedures schadelijk zijn, de agency-analyse suggereert een nuancering.

Ook de aanbodstructuur van accountantsdiensten kan deels verklaard worden uit aansprakelijkheidsoverwegingen, voor zover de juridische structuur van accountantskantoren in beschouwing wordt genomen. Zowel Fama en Jensen (1983) als Watts en Zimmerman (1983, 1986) wijzen erop dat, ook internationaal, kantoren veelal de juridische structuur kennen van een unlimited of een professional partnership.⁴ In Nederland treffen we overwegend de vorm van de maatschap aan. Hoewel de keuze van juridische organisatiestructuur door meerdere factoren kan worden verklaard (zie Milgrom en Roberts, 1992) kan worden gesteld dat het feit dat de maatschap in beginsel een onbeperkte aansprakelijkheid toelaat en

daarmee een geloofwaardig signaal vormt voor de onafhankelijkheid en kwaliteit van de accountant, een factor van betekenis is.⁵ In die zin kunnen dan ook vraagtekens worden geplaatst bij de praktijk dat vennoten van accountantskantoren hun vermogen onderbrengen in persoonlijke BV's. Op deze wijze is voor potentiële cliënten namelijk niet meer duidelijk, in hoeverre de betreffende vennoot persoonlijk risico draagt voor zijn professioneel handelen. Dit probleem is te meer navrant indien bedacht wordt dat accountantskantoren door hun juridische vorm nauwelijks publikatieplichtig zijn, zodat ook het jaarrapport geen dienst doet bij het schatten van de kwaliteit van de accountant.

Vandaar dat de recente stap van KPMG om de NV-structuur aan te nemen in die zin waarschijnlijk positief moet worden beoordeeld. Nu dient immers door KPMG een rapport te worden verstrekt over de vermogenspositie. Daarmee wordt de mate van haar kwaliteit getoond door het laten zien van de kracht tot dragen van aansprakelijkheid. De betrouwbaarheid van het rapport dient dan te zijn gecontroleerd door een goede accountant, die op zijn beurt een gecontroleerde vermogensopstelling dient te tonen, enzovoorts. Hoewel het aansprakelijk vermogen wordt beperkt tot het aandeelhoudersvermogen, ontstaat er in ieder geval duidelijkheid over wat de minimaal te aanvaarden aansprakelijkheid is.

Ook deze analyse is gehouden aan een nadere nuancering. In de praktijk zal het regel zijn dat de omvang van de mogelijke schade (en derhalve claim) de omvang van het aansprakelijk vermogen (vele malen) overtreft. De publikatie van het aansprakelijk vermogen is dan minder relevant, omdat dit nimmer voldoende garantie kan bieden tegen mogelijke schade veroorzaakt door het handelen van de accountant. Mede gezien de omvang van het vermogen in relatie tot mogelijke schadeclaims, worden in de praktijk aansprakelijkheidsverzekeringen gesloten. Voor zover de hoogte van de verzekeringspremie in relatie staat tot de waarschijnlijkheid dat een accountant getroffen wordt door een claim, en de premie derhalve een maatstaf is voor kwaliteit, kan de hoogte van de verzekeringspremie een signaal vormen voor de kwaliteit van de geleverde diensten. Een aanbeveling voor accountantskantoren zou kunnen zijn, een jaarrapport te publiceren waarin de verzekeringspremie wordt bekend gemaakt.

De tweede weg die door accountants in de praktijk begaan wordt om het adverse selection probleem te mitigeren, betreft het mechanisme van reputatie. Eerder werd de mate van onafhankelijkheid van de accountant gedefinieerd, als de waarschijnlijkheid dat de accountant een geconstateerde contractbreuk tussen management en aandeelhouder rapporteert. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat op de accountant die een contractbreuk vindt, druk zal worden uitgeoefend door de gecontroleerde ondernemingsleiding. Zo is het mogelijk dat accountant en leiding samenspannen (collusion) tegen de principaal (Antle, 1982). Tenzij de accountant iets te verliezen heeft indien hij samenspanst, zal de markt veronderstellen dat hij geneigd is tot samenspanning. De vraag is derhalve op welke wijze de accountant zijn geclaimde onafhankelijkheid geloofwaardig maakt. Welnu, in principe is het kostbaar om een reputatie op te bouwen met betrekking tot het ontdekken en rapporteren van contractbreuken. Met andere woorden, het is kostbaar een reputatie op te bouwen omtrent deskundigheid, inspanning en onafhankelijkheid, kortom kwaliteit. Korte-termijnvoordelen van samenspanning met de gecontroleerde agent worden immers geweigerd. Op langere termijn biedt een reputatie van kwaliteit echter een hogere vraag naar de betreffende accountantsdiensten alsmede een hogere beloning. Mocht nu blijken dat de accountant minder onafhankelijk is dan hij zich voordoet, dan zal dit zijn reputatie schaden en de vraag naar zijn diensten en de daaraan gekoppelde beloning verminderen. Met andere woorden, de accountant ziet de waarde van zijn dienstverlening verminderen. Reputatie dient als een waarborg voor kwaliteit.⁶ Watts en Zimmerman (1983, 1986) geven een aantal historische voorbeelden van dit mechanisme.

Resumerend: de agency-theorie geeft aanleiding tot de conclusie dat beperking van de aansprakelijkheid van accountants leidt tot een daling van de vraag naar accountantsdiensten. De aanbeveling op basis van het voorgaande luidt dan ook dat de beroepsgroep zeer zorgvuldig dient om te gaan met het beleid terzake.

De agency-theorie biedt ruimte tot experimenteel onderzoek om vast te stellen of aansprakelijkheid en reputatie op lange termijn factoren zijn die in de ogen van de markt de kwaliteit van de accountants aantonen. Aan dit onderwerp is paragraaf drie gewijd.

3 Experimenteel onderzoek met betrekking tot de aansprakelijkheid van accountants

In deze paragraaf zullen wij ingaan op een drietal onderzoeken waarin, door middel van een experimenteel economische onderzoeksmethode, de invloed van diverse vormen van aansprakelijkheid van accountants op het gedrag van marktpartijen is bestudeerd. Eerst willen wij echter het belang van experimenteel economisch onderzoek, oftewel onderzoek door middel van laboratoriummarkten, voor het bestuderen van auditing-vraagstukken in het algemeen, kort bespreken.

3.1 Experimentele economie en auditing-research

In zijn door de Redactieraad van 'De Accountant' met de Krui't'nagelprijs 1993/1994 bekroonde beschouwing van het wetenschappelijke onderzoek met betrekking tot accountantscontrole, vraagt Bindenga (1993) zich onder andere af of het accountantsberoep veel heeft aan onderzoek, waarbij door middel van experimentele markten aspecten van de vraag naar en het aanbod van accountantscontrole worden bestudeerd. De nabootsing van de markt voor accountantscontrole in een laboratorium, gaat volgens hem te veel uit van vereenvoudigende veronderstellingen, om conclusies te kunnen trekken die relevant zijn voor de complexe werkelijkheid.

In hun eveneens met de Krui't'nagelprijs 1993/1994 bekroonde reactie op Bindenga's beschouwing, stellen Biggs e.a. (1994) dat onderzoek alleen op langere termijn beoordeeld kan worden. Onderzoek is een zorgvuldig proces van theorieontwikkeling, toetsing, aanpassingen van de theorie, gevolgd door nieuwe toetsingen, dat zich stapje voor stapje ontwikkelt.

Gesteld kan worden dat in het bijzonder onderzoek op het gebied van experimentele economie, een schijnbaar trage, maar zorgvuldige ontwikkeling vertoont. Het voordeel van deze methode is dat een theorie, bijvoorbeeld met betrekking tot de rol van accountantscontrole in een economie, nauwkeurig kan worden nagebootst in een laboratorium en kan worden getoetst zonder dat allerlei storende factoren, die in de complexe werkelijkheid optreden, het onderzoek beïnvloeden. Het nadeel van een

experimentele onderzoeksmethode is, dat de resultaten mogelijk niet onmiddellijk leiden tot voor de praktijk bruikbare conclusies, omdat zij door een zekere kunstmatigheid van het experimenteel ontwerp moeilijk concreet te interpreteren zijn. De abstractie van een experimenteel ontwerp is echter noodzakelijk voor, of zelfs inherent aan de geleidelijke ontwikkeling van theorieën, die altijd een vereenvoudigd wereldbeeld zullen geven (Swieringa en Weick, 1982). Het accountantsberoep heeft behoefte aan een gefundeerde economische theorie die een verklaring biedt voor zijn bestaan (zie bijvoorbeeld Dassen, 1989). Aan de ontwikkeling van die gefundeerde economische theorie kan experimentele economie bijdragen.

In het bijzonder met betrekking tot schadeclaims voor accountantskantoren blijkt empirisch onderzoek een moeilijke zaak, onder andere vanwege de beperkte bereidwilligheid van accountantskantoren om mee te werken (Kinney, 1994). Daarom is dit probleemgebied bij uitstek een kans voor de toepassing van een experimentele onderzoeksmethode.

3.2 Laboratoriummarktonderzoek en de aansprakelijkheid van accountants

DeJong, Forsythe en Schatzberg (1984) beschrijven een aantal experimenten waarin zij de invloed van diverse aansprakelijkheidsstelsels op de beslissingen van marktpartijen toetsen.⁷ In elk experiment waren twee marktpartijen aanwezig: een belegger en een accountant. Elke partij had een beginkapitaal ter beschikking en de keuze uit twee alternatieven: een hoge investering of een lage investering. De laagste verwachte gezamenlijke opbrengst (maatschappelijk inefficiënte uitkomst) werd bereikt indien beide partijen laag investeerden; de hoogste verwachte gezamenlijke opbrengst werd bereikt indien beide partijen hoog investeerden. De rol van de accountant hield in deze experimenten in dat hij door een hoge investering te doen, de kans dat de belegger verlies zou lijden kon reduceren.

DeJong e.a. toetsten drie vormen van aansprakelijkheid:

- no liability: de belegger droeg alle gevolgen van maatschappelijk inefficiënte beslissingen ofwel van hemzelf, dan wel van de accountant;
- simple negligence liability: indien de accountant besloot laag te investeren (dit kan worden

geïnterpreteerd als het maken van een beroepsfout), kon hij aansprakelijk worden gesteld door de belegger (tegen bepaalde kosten), ongeacht de investeringsbeslissing van de belegger;

- contributory negligence liability: de accountant kon alleen aansprakelijk worden gesteld indien hij een maatschappelijk inefficiënte beslissing nam, terwijl de belegger een maatschappelijk efficiënte beslissing nam.

Participanten in de rol van accountant namen significant meer maatschappelijk efficiënte beslissingen onder de simple negligence liability- en contributory negligence liability-stelsels, dan onder het no liability-stelsel. De resultaten van de experimenten van DeJong e.a. duiden derhalve aan dat aansprakelijkheid de accountant economisch stimuleert om maatschappelijk efficiënte beslissingen te nemen.

Monroe en Wellington (1990) bestuderen in een aantal laboratoriummarktexperimenten de invloed van een vorm van beperking van aansprakelijkheid, op de beslissingen van participanten in de rol van accountant. Zij onderscheidden een markt met een stelsel van full negligence liability en een markt met fee based negligence liability. In deze laatste markt was de aansprakelijkheid van accountants beperkt tot anderhalf maal het honorarium.

Het bleek dat in de markt waarin de aansprakelijkheid was beperkt tot anderhalf maal het honorarium, significant vaker lager werd geïnvesteerd in het niveau van dienstverlening door participanten in de rol van accountant, dan in de markt met onbeperkte aansprakelijkheid.

Dopuch en King (1992), ten slotte, bespreken een reeks laboratoriummarktexperimenten waarin naast de belegger en de accountant, nog een derde marktpartij optreedt, namelijk de manager. De manager diende te rapporteren aan de belegger over de uitkomst van een door de manager gedane investering. De manager kon een accountant inhuren om zijn rapport geloofwaardigheid te geven. In tegenstelling tot de voorgaande experimenten, had de accountant hier dus een certificerende functie met betrekking tot de rapportering door de manager.

Dopuch en King toetsten de invloed van drie aansprakelijkheidsstelsels op de vraag naar en het aanbod van accountantscontrole:

- een no liability-regime: de accountant kon niet aansprakelijk worden gesteld, ongeacht het door hem geleverde niveau van dienstverlening;

- een negligence liability-regime: de accountant kon alleen door de belegger aansprakelijk worden gesteld (tegen bepaalde kosten) indien hij lager had geïnvesteerd in het niveau van dienstverlening, dan voor een kwalitatief goede controle nodig was;
- een strict liability-regime: de accountant kon aansprakelijk worden gesteld indien een partij schade had geleden, ongeacht het door hem geleverde niveau van dienstverlening (diep pockets-theorie).

Dopuch en King concluderen op basis van de resultaten van hun experimenten onder andere dat de negligence en strict liability-regimes de accountant stimuleren om de kosten van controle af te wegen, tegen de verwachte kosten van het niet zorgen voor een deugdelijke grondslag voor zijn werk. Tevens concluderen zij dat de aanwezigheid van een geloofwaardige vorm van controle, zoals onder de negligence en strict liability-regimes, managers stimuleert om vrijwillig accountants in te huren en investeringsbeslissingen te nemen die leiden tot een hoger niveau van efficiëntie, dan bij afwezigheid van geloofwaardige controle, zoals onder het no liability-regime.

In het onderzoek van Dopuch en King wordt een omgeving met drie partijen nagebootst, waarin de accountant een attesterende functie heeft met betrekking tot een door een manager verstrekt rapport. Bij de experimenten van DeJong, Forsythe en Schatzberg en van Monroe en Wellington is sprake van een omgeving met twee partijen, waarin de accountant tot taak heeft de kans dat een belegger verlies lijdt te reduceren. Voor het aansprakelijkheidsvraagstuk op zichzelf is dit verschil niet zodanig relevant dat de onderzoeken niet zouden kunnen worden vergeleken. In alle situaties gaat het voor de participant in de rol van accountant om een afweging van de omvang van de (controle)kosten tegenover de verwachte kosten voortvloeiend uit aansprakelijkheid voor een beroepsfout. Verder laten de onderzoeken zien dat de aansprakelijkheid van de accountant op andere marktpartijen invloed kan hebben.

Uit de besproken laboratoriummarktonderzoeken blijkt steeds dat indien participanten in de rol van accountant volledig aansprakelijk zijn voor 'beroepsfouten', de waarde van hun dienstverlening hoger is dan indien zij niet, of in beperkte mate aansprakelijk zijn. Die hogere waarde komt ofwel voort uit de vanuit maatschappelijk oogpunt positieve invloed

van aansprakelijkheid op de beslissingen van de accountant zelf, dan wel op de beslissingen van andere marktpartijen (zoals managers).

4 Conclusies en aanbevelingen

Het blijkt zeer wel mogelijk met behulp van de agency-theorie en de experimenteel-economische onderzoeksmethode, uitspraken te genereren in concrete situaties die dringend om gefundeerde beleidsaanbevelingen vragen (zie bijvoorbeeld tevens Plott, 1987). Zo ook voor wat betreft de vraag naar hoe de markt voor accountantsdiensten zal reageren op (pogingen tot) het beperken van de aansprakelijkheid van de accountant.

De economische theorie (het agency-model) geeft aanleiding tot de conclusie dat het voortbestaan van de markt voor accountantsdiensten afhankelijk is van de mate waarin goede accountants kunnen worden onderscheiden van 'beunhazen'. Met andere woorden, de vraag naar diensten is afhankelijk van de mate waarin de vragende partij onderscheid kan maken tussen accountants op basis van hun kwaliteit. Uit de theorie mag worden afgeleid dat aansprakelijkheid direct en indirect, via het mechanisme van reputatie, noodzakelijk is om geloofwaardigheidsproblemen van de accountant te mitigeren. In die zin dient de aanbeveling die beluisterd kon worden tijdens de NIVRA-ledenvergadering te worden gekwalificeerd: beperking van de wettelijke aansprakelijkheid zou niet mogen leiden tot een soort beroepsgroepnorm waarin niemand bereid is méér dan deze aansprakelijkheid te aanvaarden. Meer in het bijzonder verdient het aanbeveling voor kwalitatief goede kantoren, in geval van een dergelijke wettelijke beperking toch een hogere aansprakelijkheid te aanvaarden, om daarmee een signaal af te geven aan de markt omtrent de kwaliteit van dienstverlening. Het is overigens niet zonder meer duidelijk hoe een dergelijk signaal in de praktijk kan worden vormgegeven.

De theoretische gevolgtrekkingen vinden ondersteuning in het onderzoek met behulp van laboratoriumexperimenten. Gebleken is onder meer dat het aanvaarden van volledige aansprakelijkheid voor beroepsfouten de waarde van de dienstverlening doet stijgen, zodat verwacht mag worden dat tevens de vraag naar accountantsdiensten stijgt. Andersom kan uit een daling van de waarde van de accountantsdiensten, door beperking van de aan-

sprakelijkheid, worden afgeleid dat de beroeps-groep lagere honoraria kan verwachten.

Als conclusie mag dan ook gelden dat de tot voor kort gangbare praktijk van beroepsuitoefening in een rechtsvorm waarin de aansprakelijkheid in principe ongelimiteerd is, verklaard kan worden uit de economische theorie, die stelt dat de aansprakelijkheid een essentieel kenmerk is van het accountantsberoep (contra Burggraaff). Men realiseert zich dat onbeperkte aansprakelijkheid een geloofwaardig signaal kan vormen voor de markt, omtrent de kwaliteit van dienstverlening. Anderzijds zou deze hoge eis van volledige aansprakelijkheid een effectieve barrière kunnen gaan vormen voor personen die overwegen tot het beroep toe te treden, zeker nu de kans op gerechtelijke procedures stijgt. Voor het handhaven van voldoende wervend vermogen op de arbeidsmarkt op de lange termijn zou een vorm van beperking van aansprakelijkheid wellicht relevant kunnen zijn. In zo een geval verdient het aanbeveling de omvang van het aansprakelijk vermogen, geloofwaardig aan de markt kenbaar te maken door de publikatie van een gecontroleerde vermogensopstelling. Tevens verdient het aanbeveling in een dergelijke publikatie het verzekerd risico op te nemen.

LITERATUUR

- Akerlof, G.A., (1970), The market for 'lemons': Quality uncertainty and the market mechanism, *Quarterly Journal of Economics*, vol. 84, no. 3, p. 488-500.
- Antle, R., (1982), The auditor as an economic agent, *Journal of Accounting Research*, Autumn, p. 503-527.
- Arrow, K.J., (1985), The economics of agency, in J.W. Pratt en R.J. Zeckhauser (eds.), *Principals and agents: the structure of business*, Harvard University Press, Cambridge.
- Beatty, R.P., (1989), Auditor reputation and the pricing of initial public offerings, *The Accounting Review*, vol. 64, no. 4, p. 693-709.
- Beaver, W.H., (1989), *Financial reporting: an accounting revolution*, 2nd edition, Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Beckman, H., (1992), Aansprakelijkheid en jaarrekening, *Account Dossier*, nr. 9, p. 174-179.
- Benston, G.J., (1985), The market for public accounting services: demand, supply and regulation, *Journal of Accounting and Public Policy*, Spring, p. 33-79.
- Biggs, S., W. Buijink, S. Maijor, T. Mock, L. Quadackers en A. Schilder, (1994), An assessment of the relevance and respectability of audit research: reflections on reflections of Bindenga, *De Accountant*, vol. 100, no. 6, p. 387-390.
- Bindenga, A.J., (1993), Research voor accountants, overpeinzingen na een symposium, *De Accountant*, vol. 100, no. 1, p. 15-18.
- Bromwich, M., (1992), *Financial reporting, information and capital markets*, Pitman, Londen.
- Burggraaff, J.A., (1971), De rechtsvorm van het accountantskantoor, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, vol. 45, no. 3, p. 91-100.
- Butterworth, J.E., M. Gibbins en R.D. King, (1984), The structure of accounting theory: Some basic conceptual and methodological issues, in R. Mattessich (ed.), *Modern accounting research*, Canadian Certified General Accountants' Research Foundation, Vancouver.
- Daniëls-Vetter, M.L. en P.M. van der Zanden, (1982), De beroepsaansprakelijkheid van de registeraccountant, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, vol. 56, no. 11, p. 319-335.
- Dassen, R.J.M., (1989), De leer van het gewekte vertrouwen: agency avant la lettre?, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, vol. 63, no. 9, p. 341-352.
- De Accountant, (1995), Bijeenkomst NIVRA-ledenvergadering 15 december 1994. no. 6 (februari), p. 364-367.
- DeJong, D.V., R. Forsythe en J.W. Schatzberg, (1984), *Maintaining audit quality in the audit market without additional regulator intervention: a laboratory market study*, Peat Marwick, Mitchell Foundation, Project Number 84-117.
- DeAngelo, L.E., (1981), Auditor size and audit quality, *Journal of Accounting and Economics*, vol. 3, p. 183-199.
- DeJong, D.V. en J.H. Smith, (1984), The determination of audit responsibilities: an application of agency theory, *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, vol. 4, no. 1, p. 20-34.
- Dopuch, N. en R.R. King, (1992), Negligence versus strict liability regimes in auditing: an experimental investigation, *The Accounting Review*, vol. 67, no. 1, p. 97-120.
- Dye, R.A., (1993), Discussion: limiting auditors' liability, *Journal of Economics and Management Strategy*, vol. 2, no. 3, p. 435-449.
- Fama, E.F. en M.C. Jensen, (1983), Agency problems and residual claims, *Journal of Law and Economics*, vol. 26, no. 2, p. 327-350.
- Gjesdal, F., (1981), Accounting for stewardship, *Journal of Accounting Research*, vol. 19, no. 1, p. 208-231.
- Heijnen, H.M., (1994), Beroepsaansprakelijkheid: juridische preventie, in J.G.C.M. Bune et al. (red.), *Actualiteiten in Accountancy '94/'95*, Samsom, Alphen aan den Rijn.
- Hendriksen, E.S. en M.F. van Breda, (1992), *Accounting theory*, 5th edition, Irwin Homewood.
- Jensen, M.C. en Meckling W.H., (1976), Theory of the firm: managerial behavior, agency costs and ownership structure, *Journal of Financial Economics*, vol. 3, p. 305-360.

Kachelmeier, S.J., (1991), A laboratory market investigation of the demand for strategic auditing, *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, vol. 10, Supplement 1991, p. 25-48.

Kinney, W.R., (1994), Audit litigation research: professional help is needed, *Accounting Horizons*, vol. 8, no. 2, p. 80-86.

Langendijk, H.P.A.J., (1994), *De markt voor de wettelijk verplichte accountantscontrole in Nederland*, Delwel uitgeverij, Den Haag.

Lent, L.A.G.M. van en R.C.W. Eken, (1995), *Aansprakelijkheid: een teken van kwaliteit*, Research Memorandum FEW 694, KUB, Tilburg.

Milgrom, P. en J. Roberts, (1992), *Economics, Organization and Management*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

Monroe, G.S. en A.J. Wellington, (1990), *An analysis of the effects of limiting auditors' liability: a laboratory investigation using experimental markets*, paper gepresenteerd op het congres van de European Accounting Association, Maastricht.

Nods, R., (1992), Accountants onder vuur, *Elsevier*, nr. 43, p. 84.

Plott, C., (1987), *Dimensions of parallelism: Some policy implications of experimental methods*. In: A. Roth (ed.) Cambridge University Press, Cambridge.

Swieringa, R.J., K.E. Weick, (1982), An assessment of laboratory experiments in accounting, *Journal of Accounting Research*, vol. 20, supplement, p. 56-101.

Veger, V.C., (1989), De beroepsaansprakelijkheid van de Nederlandse registeraccountant, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfsconomie*, vol. 63, oktober, p. 406-416.

Wallace, A.W., (1987), The economic role of the audit in free and regulated markets: a review, *Research in Accounting Regulation*, vol. 1, p. 7-34.

Watts, R.L. en J.L. Zimmerman, (1983), Agency problems, auditing, and the theory of the firm: some evidence, *Journal of Law and Economics*, vol. 26, p. 613-633.

Watts, R.L. en J.L. Zimmerman, (1986), *Positive accounting theory*, Prentice Hall, Englewood Cliffs.

NOTEN

1 De auteurs hebben geprofiteerd van het waardevol commentaar op eerdere versies van dit artikel door een aantal mensen, van wie met name zij genoemd: Prof. Drs. G.G.M. Bak RA, Prof. Dr. S. Maijoor, Prof. Mr. Dr. P.M. van der Zanden RA en Dr. G.W.J. Hendrikse.

Een meer uitgebreide versie van dit artikel is weergegeven in Van Lent en Eken, (1995). In dit werk wordt onder meer nader ingegaan op de besproken experimenten.

2 De lezer zij voor juridische aspecten van aansprakelijkheid verwezen naar Langendijk, (1994); Daniëls-Vetter en Van der Zanden, (1982); Veger, (1989); Beckman, (1992).

3 Ook de werking van beroepsethiek (zoals tot uitdrukking komt in instituties als de beroepsorganisatie, het tuchtrecht, en de GBR) kan ervoor zorgen dat moral hazard-problemen gemitigeerd worden.

4 Overigens kennen accountantskantoren in de Verenigde Staten inmiddels overwegend de vorm van een limited partnership.

5 Verzekeringen tegen aansprakelijkheidsclaims ontkrachten deze analyse niet in geval de verzekeringspremies afhankelijk zijn van het aantal claims dat wordt toegekend, alsmede indien de premies voldoende hoog zijn. Accountants behouden in dit geval namelijk de prikkel ook feitelijk een goede kwaliteit te leveren.

6 In de literatuur worden verschillende wijzen onderscheiden waarop reputatie tot uitdrukking kan komen, bijvoorbeeld door het ontwikkelen van een niet-imiteerbaar keurmerk (zoals de kwalificatie Registeraccountant) (Benston, 1985); in de vorm van naamsbekendheid van Big Six-accountantskantoren, die door hun omvang verhoudingsgewijs minder afhankelijk zijn van één bepaalde cliënt (DeAngelo, 1981; Beatty, 1989); in de vorm van een concludentstaat: een accountant die het in daartoe nopende omstandigheden aandurft een andere dan goedkeurende verklaring te geven, toont daarmee zijn onafhankelijkheid (Kachelmeier, 1991).

7 In economische experimenten wordt doorgaans gebruik gemaakt van studenten als participanten. Dit heeft ten minste twee redenen. In de eerste plaats zijn de resultaten van het experiment daardoor beter te interpreteren. Het is bij experimenteel onderzoek altijd van belang dat de groep participanten zo homogeen mogelijk is. Bij economische experimenten gaat het erom economische relaties te onderzoeken. Indien echte beleggers en accountants zouden zijn gebruikt, zou minder duidelijk zijn of uitkomsten door economische, ethische, opleidings- of ervaringsfactoren worden veroorzaakt. Een meer pragmatische reden waarom studenten als participanten worden gebruikt is, dat redelijkerwijs mag worden verwacht dat zij een lagere economische stimulans nodig hebben dan echte accountants en beleggers. Het onderzoek blijft dan betaalbaar.